

Originalni naučni rad:

Primljen: 16.07.2025.

Prihvaćen: 13.10.2025.

UDK: 314.32.06(497.11)

doi: 10.5937/demografija2522101V

SOCIO-DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE ŽENA I SISTEMI PODRŠKE KAO POTENCIJALNA DETERMINISTIČKA OSNOVA VISINE FERTILITETA U SRBIJI

Milica VESKOVIĆ ANĐELKOVIĆ,

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Beograd, e-mail: mzandjel@f.bg.ac.rs

Apstrakt: Cilj ovog rada jeste da na osnovu rezultata empirijskog kvantitativnog istraživanja realizovanog na Filozofskom fakultetu u Beogradu u periodu od 2020. do 2023. godine, ispita korelacija različitih faktora i odluke žena o tome koliko će dece roditi. Prilikom analize podataka usmerili smo se na socio-demografske karakteristike i porodični i društveni kontekst za koje, držeći se nalaza dosadašnjih istraživanja, pretpostavljamo da utiču na odluku ispitanica da rode jedno ili više dece. Za ispitivanje korelacija pored testova odnosa varijabli, koristili smo i model binarne logističke regresije. Nakon analize zaključili smo da su se kao značajni prediktori pokazali godine starosti ispitanice, njen bračni status, starost ispitanice prilikom rađanja prvog deteta i ocena značajnosti vrtića za usklađivanje rada i roditeljstva. Prediktori za koje smo na osnovu teorijskog okvira pretpostavili da će se pokazati kao značajni, ali nisu, jesu materijalni položaj ispitanice, obrazovanje, njen radni status i to da li je imala pomoć u periodu odgajanja dece. Pri tome se testom korelacije pokazalo da je broj sati angažovanja starijih generacija ipak u korelaciji sa odlukom o broju dece. Stoga se može zaključiti da pored individualnih karakteristika, spoljni faktori koji se prvenstveno očitavaju u podršci mladim majkama, imaju važnu ulogu prilikom planiranja porodice.

Ključne reči: rađanje, individualne karakteristike, institucionalna podrška, neformalni sistemi podrške

Abstract: This paper aims to examine, based on the results of an empirical quantitative study, the influence of various factors on women's decisions regarding the number of children they will have. The research was conducted through a survey carried out between 2020 and 2023 at the Faculty of Philosophy in Belgrade. In analyzing the data, we focused on socio-demographic characteristics and the family and social context, which—according to our theoretical framework—are assumed to influence respondents' decisions to have one or more children. To examine the correlation of these factors, in addition to variable relationship tests, we also used a binary logistic regression model. The analysis showed that significant predictors included the respondent's age, marital status, age at the birth of the first child, and the perceived importance of kindergartens in balancing work and parenting. Predictors that were theoretically assumed to be significant but were not confirmed as such include the respondent's material status, level of education, employment status, and

whether she received help during the child-rearing period. However, correlation testing indicated that the number of hours of support provided by older generations is correlated with decisions about family size. Therefore, it can be concluded that, in addition to individual characteristics, external factors—especially support available to young mothers—play an essential role in family planning.

Keywords: childbearing, individual characteristics, institutional support, informal support systems

UVOD

Cilj ovog rada jeste da se na osnovu analize podataka prikupljenih terenskim anketnim istraživanjem ispita značaj socio-demografskih karakteristika žena i institucionalnog i neformalnog sistema podrške u odgajanju dece na odluku žena na rađanje dece višeg reda. Rađanje se u demografskom smislu posmatra kao važna komponenta obnavljanja stanovništva, koja, ako se ne odvija u obimu dovoljnom za zamenu generacija, može postaviti velike izazove pred stanovništvo i kreatore javnih politika. Nezavisno od toga što rađanje čini samo jednu od karika kretanja stanovništva, u mnogome određuje čitavu strukturu i potencijale populacije. Naime, pored toga što utiče na brojnost, rađanje utiče i na starosnu strukturu koja je bitan faktor procene budućeg prosperiteta zemlje. Kontinuirano starenje populacije uz negativni migracioni saldo dugog trajanja posledično dovodi do smanjenog obima radnog kontigenta što dalje direktno utiče na ekonomski, ali i društveni razvoj zemlje. S obzirom da je problem nedovoljnog rađanja već više od pola veka aktuelan u Srbiji (Rašević, 2025), svako istraživanje koje ide u smeru mapiranja faktora koji bi bili u korelaciji sa ovim problemom može ići u prilog kreiranju efektivnijih javnih politika sa ciljem njegovog ublažavanja.

Rađanje, pri tome, predstavlja i važan momenat u biografiji pojedinaca. Odvajanje od primarne porodice i ostvarivanje u partnerskim odnosima obično vodi i ka ostvarivanju u ulozi roditelja. S jedne strane, nasleđene norme i vrednosni sistem društva, a sa druge strane psihološka potreba pojedinaca da imaju potomstvo, čini da su porodica i brak još uvek visoko vrednovani ne samo u Srbiji već i u zapadnim zemljama koje su odavno prošle kroz Drugu demografsku tranziciju te stoga i usvojile alternativne forme organizacije života (Fokkema & Esveldt, 2008:176). Međutim, savremeni način života koji nameće veliko angažovanje u javnom životu i muškarcima i ženama, zatim potrebu za ostvarivanjem oba partnera na profesionalnom planu uz česte probleme institucionalne podrške roditeljstvu, čini da roditeljstvo postaje poseban teret parovima, uglavnom majci (Blagojević Hjuson, 2013; Bobić, 2018). Tome treba dodati i opštu nesigurnost koja pored ekonomske i političke, danas u velikoj meri podrazumeva i ekološke i

bezbednosne pretnje. Stoga, parovi se uglavnom odlučuju na rađanje jednog deteta, kako bi zadovoljili potrebu da postanu roditelji, a opet umanjili troškove koje bi podrazumevala velika porodica.

Broj rođene dece u porodici je, dakle, rezultat zbira odluka pojedinca odnosno para koji se nalazi u periodu biološki predodređenom za rađanje. Ovo individualno reproduktivno ponašanje je uzrokovano kombinacijom faktora na mikro, odnosno individualnom i makro, odnosno društvenom nivou. Pod individualnim faktorima se smatraju starost pojedinaca, materijalno stanje, bračni status, obrazovanje, broj već rođene dece, dok se pod društvenim smatraju kulturne, ekonomske i institucionalne okolnosti date zemlje. Interakcija ove dve grupe faktora se očitava na odluku na rađanje.

DEMOGRAFSKI I DRUŠTVENI IZAZOVI U SRBIJI

Niska stopa nataliteta u Evropi, u nekim Azijskim zemljama kao i u zemljama na severnom američkom kontinentu (prvenstveno u SAD i Kanadi), uz istovremeno ubrzan rast svetske populacije, karakteristika je stanovništva XXI veka. Posledično, u društvima gde je natalitet nizak dolazi do sužavanja fertilnog kontigenta i rapidnog starenja stanovništva, što će, zbog posledica koje ovakvo kretanje stanovništva sa sobom nosi, u budućnosti predstavljati veliki izazov. Procenjuje se da će do 2050. godine Evropa, koja je kontinent sa najstarijim stanovništvom, biti naseljena sa više od polovine stanovnika starijih od 50 godina, a broj starijih od 80 godina će imati udeo od 10% (UN, 2022). Što se tiče Srbije¹, podaci² pokazuju da je karakteriše izrazito nizak natalitet i negativni prirodni priraštaj još od devedesetih godina prošlog veka. Pri tome, fenomen nedovoljnog rađanja³ nije nov: dubinska kohortna analiza fertiliteta pokazuje da čak i generacije žena koje su rođene pre Drugog svetskog rata i odavno više ne pripadaju fertilnom kontigentu, nisu rodile broj dece koji je neophodan za prostu reprodukciju (Rašević, 2025; Nikitović 2022; Rašević, 2018). Eksplozija rađanja se završila čak deceniju ranije nego u zapadnim evropskim

¹ Srbija pripada tzv. mediteranskom ili južnoevropskom populacionom režimu koga karakteriše najniži nivo fertiliteta, odlaganje formiranja unija i rađanja, negativan prirodni priraštaj i izrazito starenje stanovništva (Vesković Anđelković, 2024). Ovi negativni trendovi nisu karakteristika samo stanovništva u Srbiji, već se susreću u svim zemljama ovog regiona.

² Reč je o podacima koji ne uključuju podatke i za južnu srpsku pokrajinu Kosovo i Metohiju

³ "Svaki nivo rađanja koji onemogućava revitalizaciju obima stanovništva i njegove starosne strukture, označava se kao nedovoljno rađanje, koje pre ili kasnije vodi u depopulaciju i prekomerno starenje. Kritičnost nedovoljnog rađanja je tim veća, što je ono duboko uslovljeno, samim tim dugoročan fenomen koji se sporo menja i što je, u uslovima niskog nivoa moratiliteta stanovništva, osnovni prirodni dinamičan faktor demografskih promena" (Vlada RS, 2018:1).

zemljama⁴, pa se u Srbiji na Popisu 1971. beleži stopa ukupnog fertiliteta na nivou cele zemlje za oko 15% niža od neophodne za zamenu generacija, dok je u Vojvodini ona išla do čak 20% ispod tog nivoa (Nikitović, 2019).

Posledice toga su brojne. Prema podacima sa popisa stanovništva od prvih godina negativnog prirodnog priraštaja beleži se za oko 300.000 manje stanovnika u svakom međupopisnom periodu. Tome treba dodati i izrazito visok negativni migracioni saldo⁵ i sve uži fertilni kontigent (Rašević, 2025), pa možemo očekivati da će na narednom Popisu 2031. taj pad biti još izraženiji i iznositi približno -500.000. Ako se, dakle, opadanje broja stanovnika nastavi istim tempom, dogodiće se da Srbija prevaziđe predviđen pad za ovaj region od -15% (UN, 2019). To dalje vodi ubrzanom starenju stanovništva. Prema podacima sa poslednjeg popisa stanovništva, prosečna starost u Srbiji je 43,9 godina, dok je prema podacima popisa 2011. ona iznosila 42,5 godina (RZS, 2022). Posmatano prema prosečnim godinama starosti, možemo reći da stanovništvo Srbije stari umerenim intenzitetom, pošto je prosečan broj godina ispod proseka za neke druge evropske zemlje poput Italije gde je 47,2 godine, zatim Grčke, Nemačke i Portugala gde prosečan broj godina prelazi 45 godina (Eurostat, 2022). Ono što u pogledu starosti više zabrinjava jeste rast starog stanovništva (65+) uz istovremeno smanjivanje udela sredovečnog (15-64) i najmlađeg stanovništva (0-14) (Stojilković Gnjatović, 2023:796).

Ovi demografski trendovi, dalje imaju uticaj na čitavo društvo, naročito na ekonomski sistem. Prvo što zabrinjava jeste smanjivanje broja najmlađeg i sredovečnog stanovništva u smislu posledičnog smanjenja radnog kontigenta. U prvi mah, penzionisanje starijeg stanovništva uticalo je na smanjenje stope nezaposlenosti stanovništva koje pripada radnom kontigentu, a koja je decenijama bila veliki problem u Srbiji. Međutim, kako se nastavlja sužavanje ovog kontigenta što je posledica fenomena nedovoljnog rađanja, ali i emigracije mladog radno sposobnog stanovništva, postepeno se otvara i problem nedostatka radne snage. Sa ovim problemom se takođe suočavaju i razvijena društva, a politike koje primenjuju su sistematsko podsticanje rađanja i/ili podsticanje imigracije radno sposobnog

⁴ Slično se dogodilo i u drugim zemljama Istočne i Centralne Evrope gde se tranzicija ka niskom fertilitetu dogodila u prvim godinama nakon Drugog svetskog rata, dakle tokom pedesetih godina prošlog veka. Ove zemlje, pretežno socijalističkog društvenog uređenja, razlikuju se od zemalja Zapadne i Severne Evrope, kod kojih je stopa ukupnog fertiliteta svoj maksimum dostigla početkom 1960-ih i održavala se narednih tri do četiri godine (Avramov, 1993:8).

⁵ Opadanju broja stanovnika je pored negativnog prirodnog priraštaja doprinelo i odseljavanje stanovništva, a reč je uglavnom o mladom, radno sposobnom stanovništvu koje napušta zemlju (Bobić i dr., 2016). Naime, jedini period kada je Srbija beležila pozitivan migracioni saldo jeste vreme internog raseljavanja stanovništva tokom sukoba u regionu posle raspada SFRJ s kraja prošlog veka. Međutim, iako je taj dolazak stanovništva u Srbiju uticao na broj stanovnika, nije i na starosnu strukturu, pošto je stanovništvo koje se doseljavalo bilo znatno starije od onog koje je u to vreme napuštalo zemlju (Lukić & Nikitović, 2004)

stanovništva iz zemalja u razvoju, a ređe iz nerazvijenog dela sveta. Što se naše zemlje tiče, mere za podršku rađanju su slabog efekta čemu svedoči zabeležena stopa fertiliteta, a što se tiče emigracije neizvesno je da li će Srbija proći kroz transformaciju od emigracione ka imigracionoj zemlji. Prema podacima prikazanim u Migracionom profilu za 2024. godinu, bilo je 93.642 državljana sa odobrenim privremenim boravkom, čime se uočava rast u odnosu na 2023. kada ih je bilo 81.710. Pri tome, kao osnova odobravanja se najviše navodi rad, odnosno zapošljavanje, čak u 52,5% slučajeva (KIRS, 2025:15–16). Međutim, moramo imati u vidu da je reč prvenstveno o Rusima sa udelom od 54,7% (KIRS, 2025:15) u ukupnom broju, te stoga će njihovo mesto boravka biti neizvesno nakon okončanja rusko-ukrajinskog rata.

S obzirom na takvu situaciju gde se ne očekuje značajan pomak u broju rođene dece, a imigracija je neizvesna, nameće se potreba prilagođavanja i adekvatnog odgovora na ovaj prilično veliki izazov. Politike usmerene na ovaj problem u zapadnim zemljama se kreću u dva smera: prvo, prihvatanje koncepta aktivnog starenja koji je, uprkos kontraverzama koje ga prate, vrlo zastupljen u Evropi. Drugo, insistiranje na kvalitetu umesto na kvantitetu stanovništva gde doživotno obrazovanje i usavršavanje imaju ključnu ulogu. Na taj način „čisto demografski faktor ne mora biti ograničavajući za obim i kvalitet buduće radne snage“ (Vlada RS, 2018:12). U tom smislu treba shvatiti preporuke nekih savremenih demografa da u primarne ciljeve populacione politike u ovom veku treba uvrstiti i jačanje baze ljudskih resursa (podizanje obrazovnog i zdravstvenog nivoa) u cilju nacionalnog i globalnog održivog razvoja (Lutz, 2014).

Uprkos postepenom razvijanju svesti ne samo kod stručne već i šire javnosti o negativnim posledicama depopulacije u zemlji, izvesno je da će se ovaj trend još dugo nastaviti iz razloga što čak i povećana stopa fertiliteta biva neutralisana visokom stopom smrtnosti koja je očekivana kod starog stanovništva. Dakle, gubici koji su nastali tokom ovog perioda opadanja broja stanovnika ne mogu da se dostignu čak i uz obezbeđivanje nivoa reprodukcije potrebnog za obnavljanje generacija, već samo ukoliko nivo reprodukcije neko vreme bude iznad nivoa potrebnog za prosto obnavljanje (Vlada RS, 2018:2). Stoga je jako važno razumeti determinističku osnovu rađanja, i gde je to moguće, usmeriti javne politike ka podršci porodicama koje žele da imaju veći broj dece.

OSVRT NA TEORIJE I DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Rađanje je složen proces na koji utiču faktori različitog porekla – od odnosa pojedinaca prema rađanju u smislu potrebe i značaja za individualne biografije i zadovoljenja psihološke potrebe, pa do ekonomskih, političkih i

kulturoloških faktora okoline. Zbog toga je deterministička osnova rađanja kao polje istraživanja otvorena za razne nauke od demografije koja razmatra veličinu problema nedovoljnog rađanja, preko sociologije koja pažnju usmerava na društvene faktore, etnolozi na kulturne, ekonomisti u obzir uzimaju finansijske mogućnosti pojedinaca, psiholozi se bave njegovim emocijama, potrebama i stavovima. To je razlog što se u konceptualizaciji rađanja ističu i različiti teorijski pristupi: teorija Druge demografske tranzicije objašnjava pad fertiliteta kroz procese individualizacije i promena porodičnih obrazaca, dok mikroekonomska teorija fertiliteta Garija Bekera posmatra decu kao racionalni izbor u okviru troškova i koristi. Teorija planiranog ponašanja dodatno naglašava značaj stavova, normi i percepcije kontrole u donošenju odluke o rađanju (Rašević, 2025). Dakle, ovom fenomenu se prilazi sa raznih strana, ali problem nastaje kada pokušavamo da formulišemo jedinstvenu teoriju koja ga objašnjava.

Sumirajući različite perspektive iz kojih se posmatra fenomen nedovoljnog rađanja, na kraju možemo zaključiti da je rađanje i planiranje veličine porodice pre svega individualna odluka pojedinca i/ili para i da zavisi od individualnih karakteristika poput starosti, bračnog statusa, obrazovanja, radnog statusa, materijalnog statusa, mogućnosti usklađivanja rada i roditeljstva koji može biti olakšan razvijenim sistemom podrške u smislu dostupnosti i kvaliteta vrtića i/ili spremnosti starijih generacija da pomognu. Uz to, radi razumevanja razlika u stopi rađanja u različitim zemljama, treba naglasiti značaj strukturalnih faktora koje čine ekonomski razvoj zemlje koji je praćen niskom stopom nezaposlenosti i blagonaklonim politikama prema zaposlenim roditeljima kao i razvijenim populacionim politikama. Pored toga, navedene teorije nam sugerišu i važnost kulturnih činilaca koji se prvenstveno odnose na dominantni vrednosni sistem kojim se favorizuje individualizacija pojedinaca nasuprot altruizmu, ali i definisanje rodnih uloga što je važan faktor koji utiče na odluku na rađanje više od jednog deteta. Međutim, prilikom razumevanja rađanja treba imati na umu da je kombinacija ovih faktora potpuno individualna i da su kombinacije mnogobrojne, što s jedne strane objašnjava postojanje mnogo teorija koje se bave ovim fenomenom, a sa druge sugerise da ne možemo imati jedinstven pristup u razumevanju odluke na rađanje i veličinu porodice kod svakog pojedinačnog slučaja.

S obzirom na značaj koji problem nedovoljnog rađanja ima za demografski i društveni razvoj Srbije, kao i u svrhu kreiranja javnih politika koje bi potencijalno mogle da umanje njegove efekte, brojni domaći autori već decenijama pokušavaju da na osnovu zvaničnih statističkih podataka i empirijskih istraživanja (kvantitativnih i kvalitativnih) mapiraju faktore koji su u korelaciji sa ovim problemom. Posmatrajući tok druge demografske tranzicije u Srbiji, možemo reći da je evidentno da Srbija beleži bihevioralne

promene u koje spada i nedovoljno rađanje, a koje su međusobno povezane i uslovljene. S druge strane, spore promene vrednosnih obrazaca, naročito u domenu rodni odnosa (Blagojević Hjerson, 2013), koje velikim delom odgovaraju tradicionalnom modelu, čini da ovaj problem bude kod nas još izraženiji (Rašević, 2018; Бобић & Весковић Анђелковић (2018)). Treba napomenuti da je tok druge demografske tranzicije u Srbiji specifičan iz razloga što naša zemlja pripada grupi postsocijalističkih zemalja koje karakteriše zakasnela tranzicija uzrokovana transformacijom društvenog sistema, te se stoga nisu ranije stekli društveni uslovi za otpočinjanje tranzicije (Sobotka, 2017). Uz to, zbog pomenute slabe transformacije vrednosne komponente, tranzicija u Srbiji odstupa i od drugih zemalja koje su prošle kroz transformaciju društveno ekonomskih odnosa. Stoga, neki autori smatraju da je pitanje da li se druga demografska tranzicija u Srbiji i dogodila (Bobić & Vukelić, 2011), dok je za druge ona evidentno imala specifičan tok (Petrović, 2011).

Ono što se može zaključiti na osnovu podataka zvanične statistike, jeste da se, kao i u ostalim evropskim zemljama, među stanovništvom u Srbiji primećuje pomeranje starosne granice ulaska u brak i rađanja prvog deteta (Rašević, 2018; Veljović, 2017). Odlaganje rađanja, koje je posledica raznih strukturalnih prepreka poput nerešenog stambenog pitanja, loše ekonomske situacije, nezaposlenosti, ali i zdravstvenih i psiholoških komponenti poput smanjenja plodnosti, sekundarnog infertiliteta ili nepronalaženje odgovarajućeg partnera, predstavlja jedan od važnijih faktora koji su u korelaciji sa nedovoljnim rađanjem (Rašević, 2018; Vasić, 2021). Rađanje nakon optimalnog perioda, dakle nakon 35. godine života ukazuje na veliku verovatnoću da žene neće ostvariti rađanje željenog broja dece. Naime, nakon ovog perioda života žene znatno teže dolaze do željene trudnoće (biološki faktor), pri čemu je i veća verovatnoća da se javi neki oblik steriliteta. Odlaganje rađanja za kasnije godine nosi i brojne rizike za nepovoljniji tok i ishod trudnoće (Rašević, 2018). Tome treba dodati da je i psihološka cena roditeljstva i braka u starijim godinama veća (Rašević, 2018), te je stoga i teže uskladiti roditeljstvo naročito većeg broja dece sa karijerom i samoostvarivanjem koje je važno za današnju ženu. Odlaganje rađanja ostavlja i manji broj godina optimalnih za rađanje, pa se i samim tim smanjuje mogućnost rađanja većeg broja dece. U nekim zemljama na severu Evrope se zapaža fenomen ubrzanog rađanja kojim se delom kompenzuje efekat odlaganja (Frejka, 2012), ali to u Srbiji najčešće nije slučaj.

Razloge za odlaganje rađanja, pored fizioloških prepreka, autori pronalaze u produženom školovanju, postojanju objektivnih i subjektivnih prepreka vezanih za tranziciju u odraslost (Tomanović, Stanojević & Ljubičić, 2016), visokoj nezaposlenosti mladih (Stanojević, 2022) kao i neizvesnost u pogledu mesta stanovanja i generalno u pogledu obezbeđivanja sredstava

za život, a u novije vreme i problem pronalaska pravog partnera (Rašević, 2018), što sve utiče i na odlaganje stupanja u brak. Dok je evidentno da obrazovanje utiče na odlaganje rađanja usled potrebnih godina provedenih u procesu školovanja, možemo reći da dodatno utiče i na broj rođene dece (Ni Brolcháin & Beaujouan, 2012). Kod obrazovanih parova se javlja kalkulacija emotivnih i ekonomskih troškova odgajanja dece i oportunističkih troškova koji nastaju usled odsustva s posla i sprečenosti napretka u karijeri. Visokoobrazovani partneri uređuju svoj porodični život i roditeljstvo prema vlastitim normama i u skladu sa svojim potrebama i ciljevima. S druge strane, stečeno obrazovanje utiče i na visinu primanja žene, kao i na njen položaj u porodici koji je praćen osećajem finansijske samostalnosti. Zatim izborom partnera od koga se očekuju viši prihodi usled pretpostavke jednakog obrazovanja, znatno se uvećavaju porodični resursi, a sve to može uticati na obrazovanje žene da se odluče na veći broj dece. Usled toga što obrazovanje sa sobom nosi i elemente koji stoje u pozitivnom i elemente koji stoje u negativnom odnosu sa rađanjem, istraživanja u različitim zemljama su pokazala korelaciju obrazovanja i rađanja u različitim smerovima. Za razliku od nekih evropskih zemalja koje beleže negativnu korelaciju između obrazovanja i broja dece poput Poljske, Bugarske, Rumunije, u Srbiji se od 2008. pokazalo suprotno (Rašević & Vasić, 2017). Pozitivna korelacija se pokazala i u zemljama Skandinavije, Austriji i Nemačkoj (Kreyenfeld, 2002, navedeno prema Rašević i Vasić, 2017). Druga istraživanja (Mirić, 2019) su ipak pokazala da Srbija ide u korak sa bivšim socijalističkim zemljama i da obrazovanje i ovde stoji u suprotnoj korelaciji i sa rađanjem višeg reda, ali nasuprot tome, u pozitivnoj korelaciji sa racionalnim odustajanjem od rađanja.

Rezultati koji dokazuju pozitivnu korelaciju obrazovanja i broja rođene dece, pod pretpostavkom podrazumevanog višeg materijalnog položaja visokoobrazovanih žena, ukazuju i na pozitivnu korelaciju materijalnog položaja i rađanja. Žene sa osnovnim obrazovanjem i one koje su završile srednju školu, te stoga se pretpostavlja da su i slabijeg materijalnog položaja, rađaju manji broj dece uprkos činjenici da sa rađanjem počinju ranije (Rašević & Vasić, 2017). Usled toga se i preporučuje politika materijalne pomoći siromašnijim slojevima koje bi podstakla rađanje željenog broja dece.

Jedna od promena koju je donela druga demografska tranzicija je i fragilnost partnerskih odnosa koja se ogleda u smanjenoj stopi nupcijaliteta, povećanom broju razvoda i širenju alternativnih formi partnerskih odnosa (Бобић, 2004; Bobić & Vesković Anđelković, 2025). Kao posledica toga dolazi i do porasta jednoroditeljskih porodica, mada se i dalje uviđa da se rađanja u evropskim zemljama sa izuzetkom Belgije, Francuske i Švedske najčešće dešavaju u braku (Sobotka, 2017). Tako je i u slučaju Srbije gde su

jednoroditeljske porodice daleko manje zastupljene od nuklearne (Bobić & Vesković Anđelković, 2025). Nepostojanje alimentacionih fondova, kao i činjenica da su jednoroditeljske porodice uglavnom nižeg materijalnog položaja, te stoga raspolazu i sa manje sredstava za odgajanje dece (Tomanović, Stanojević & Ljubičić, 2016), stvaraju psihološku i socijalnu nesigurnost, te se majke van braka ređe odlučuju na rađanje višeg reda.

Ono u čemu se Srbija definitivno razlikuje od većine zapadnoevropskih zemalja jeste struktura porodice i odnosi među članovima kao i vrednosni sistem koji u velikoj meri i utiče na oblikovanje tih odnosa. Brak u Srbiji je još uvek u velikoj meri očuvan, što se može posmatrati i kao posledica teških godina post-socijalističke transformacije kada je brak često bio i strategija opstanka (Bobić, 2010). Za razliku od strukture odnosa u porodicama zapadnih društava težište i dalje ostaje na detetu, a ne na kvalitetu partnerskih odnosa (Bobić, 2010). Takođe, pored usvajanja vrednosnog sistema koji podrazumeva jačanje individualizma, težnju ka samorealizaciji, drugačije partnerske odnose, insistiranje na kvalitetu života uz razvijene aspiracije prema potrošnji i slobodnom vremenu, status žene u porodičnim i partnerskim odnosima je i dalje ostao gotovo nepromenjen, te možemo govoriti i o upornom patrijarhatu na ovim prostorima (Blagojević Hjuron, 2013). Stoga, roditeljstvo još uvek pada na teret žene od koje se očekuje da uđe u njega kao u projekat za ceo život, ulažući sve svoje resurse, vreme, energiju, pažnju i emocije (Bobić, 2018). S tim u vezi, postavlja se i pitanje značaja podrške od strane porodice, prijatelja kao i institucija na odluku o rađanju dece višeg reda.

Pokazalo se da zadovoljstvo partnerskim odnosom, prvenstveno mereno preko uloge oca u roditeljstvu (Bobić & Lazić, 2015; Stanojević, 2022) kao i uključenost članova proširene porodice u odgajanje dece značajno doprinosi odluci žene da rodi još dece (Бобић & Весковић Анђелковић, 2018; Vesković Anđelković, 2024). Ta pomoć se najpre ogleda u čuvanju dece, što majkama pomaže da usklade rad i roditeljstvo, mada, s obzirom na društveno-ekonomsku situaciju u zemlji, ni finansijska podrška i pomoć oko kućnih poslova koju parovi dobijaju od svojih roditelja ne smeju biti zanemareni (Tomanović, Stanojević & Ljubičić, 2016; Vesković Anđelković, 2024). S druge strane, nastaje problem šire društvene isključenosti starijih generacija koje pružaju pomoć svojoj deci prilikom odgajanja unučadi, a koja se ogleda u tome što se bake – a u sve većoj meri i deke – često povlače sa tržišta rada kako bi se brinuli o unucima i pomagali preopterećenim roditeljima. Na taj način se pokazuje da neplaćeni rad kod kuće (u vidu kućnih poslova i brige o drugima), koji pretežno obavljaju žene, oduzima nekoliko sati svakog radnog dana, a može dostići i ekvivalent punog radnog vremena (ponekad uključujući i vikende). To se dešava na uštrb slobodnog vremena, tj. opuštanja i ličnog razvoja (Babović, 2020). Međutim, ranija

istraživanja (Бобић & Весковић Анђелковић, 2018) ukazuju na visok stepen međugeneracijske solidarnosti u srpskom društvu, što u odsustvu odgovarajuće institucionalne podrške roditeljstvu ostaje jedini resurs koji može imati pozitivne efekte na veličinu porodica.

U pogledu odnosa među članovima porodice, njihove umreženosti i razmene resursa možemo reći da prema tipologiji evropskih državnih politika, Srbija pripada mediteranskom ili subprotektivnom (familističkom) režimu, kome takođe pripadaju Italija, Grčka, Španija i Portugal. Ovaj sistem karakteriše snažan oslonac na porodicu, ali za našu zemlju uz to ide i nerazvijen sistem institucionalne podrške roditeljstvu (Bobić & Vesković Anđelković, 2020). U Srbiji formalno možemo razlikovati najmanje tri oblika institucionalne podrške: finansijsku (roditeljski i dečji dodatak), savetodavnu (medicinska uputstva za negu deteta) i organizacionu (prvenstveno pomoć u zbrinjavanju deteta). Pored toga što finansijska pomoć utiče na rađanje tako što se poboljšava materijalni status roditelja, a to je naročito značajno kod žena slabijeg obrazovanja i nestabilnog radnog statusa, pokazalo se da ova poslednja organizaciona ima presudan značaj kod zaposlenih žena kod kojih se javlja problem usklađivanja rada i roditeljstva, te je stoga i značajan faktor u planiranju veličine porodice (Vesković Anđelković, 2024). Istraživanja, međutim, pokazuju da iako ova tri institucionalna oblika pomoći porodici u Srbiji formalno postoje, obim resursa sa kojim raspolažu kao i kapaciteti koji bi trebalo da zadovolje potrebe stanovništva, ipak nisu dovoljni (Bobić & Vesković Anđelković, 2020; Vesković Anđelković, 2024). Stvar se dodatno usložnjava ako imamo u vidu i negu starijih lica u porodici, nezavisno da li one padaju na teret mladim majkama ili tzv. „sendvič“ generacijama koje su razapete između unuka i starih roditelja, a pri tome su još uvek radno aktivne (Vesković Anđelković, 2024; Бобић & Весковић Анђелковић, 2018). S obzirom na intenzivno starenje populacije, a bez razvijenih institucionalnih sistema nege uz oslanjanje na familizam, možemo očekivati da će još veći teret pasti na zaposlene osobe, a time se i umanjiti potreba žena za rađanjem.

Imajući u vidu izneta zapažanja, možemo očekivati da će i rezultati analize prikupljenih podataka koji čine osnovu ovog rada ići u smeru potvrđivanja korelacije sociodemografskih karakteristika ispitanica i kontekstualnih faktora i broja dece koju su rodile. Preciznije, polazimo od pretpostavke pozitivne korelacije trenutne starosti ispitanice, obrazovanja, radnog statusa, bračnog stanja i zadovoljstva neformalnom i institucionalnom podrškom u odgajanju dece s jedne strane, i rađanja većeg broja dece s druge strane. Međutim, shodno već prikazanim rezultatima, očekujemo da će ova korelacija biti negativna u pogledu vremena rađanja prvog deteta, odnosno da će žene koje su rodile prvo dete kasnije, imati i manji broj dece. Naime, više od jednog deteta imaju starije ispitanice koje su imale više vremena za rađanje a pri tome su sa rađanjem ranije i počele, one koje su u braku,

koje su školovanije, zaposlene i tako, bar po teorijskoj pretpostavci boljeg materijalnog položaja, a pri tome da su zadovoljne uslugama vrtića i da imaju pomoć porodice.

METODOLOGIJA I OPIS UZORKA

Podaci koji će biti prikazani prikupljeni su u okviru projekta *Uloga majki u međugeneracijskoj saradnji*. Istraživanje je realizovano u periodu od 2020. godine do 2023⁶. Reč je o kvantitativnom istraživanju u kojem su učestvovalе samo žene starosti između 20 i 60 godina koje imaju decu. Uzorkom je obuhvaćeno ukupno 998 ispitanica sa teritorije cele Srbije. Za prikupljanje podataka razvijena je posebna NET aplikacija koja je omogućila pristup upitniku podelom linka, a istraživači su mogli da prate tok na dnevnom nivou. Nakon završetka istraživanja, podaci su uneti u unapred pripremljenu SPSS bazu, nakon koje je urađena logička kontrola odgovora. Uzorak je bio kvotni, što znači da ispitanice nisu bile birane na osnovu poznavanja populacije, već na osnovu unapred zadatih socio-demografskih karakteristika. Usled toga, možemo reći da nije reč o reprezentativnom uzorku te stoga rezultate koje iznosimo i zaključke koje izvodimo ne treba generalizovati na celu populaciju, već oni važe samo za ispitanice koje su uzele učešća u istraživanju. Međutim, treba imati u vidu obimnost uzorka, što ide u prilog opravdanosti zaključivanja.

U pogledu starosti ispitanica, 54% njih je u vreme sprovođenja istraživanja bilo mlađe od 40 godina, dok je 46% u rasponu između 41 i 60 godina. U vreme rađanja prvog deteta, ukupno njih 20,2% je bilo mlađe od 20 godina, 48,5 je bilo starosti od 21 do 30 godina, ostalih 31,3% je prvo dete rodilo u četvrtoj deceniji života. Većina njih 79,7% je u braku, 9,3% je razvedenih, dok ostale žive ili van braka ili su ostale udovice. U periodu kada su rađale decu 81,2% njih su bile udate, 13,7% njih su bile neudate i nisu živele ni u kakvoj zajednici sa partnerom, 4,4% njih je živelo u kohabitaciji, a 0,3% je bilo razvedeno i 0,4% njih je živelo u LAT zajednici. U pogledu obrazovanja gotovo su jednako zastupljene ispitanice sa završenom srednjom školom, njih 41,6% i ispitanice sa završenom višom školom ili fakultetom, ukupno 40,2%. Ispitanice sa stečenim osnovnim obrazovanjem imaju udeo od 18,1%, što je i opravdano s obzirom na konstantan rast lica koja upisuju školu nakon stečenog osnovnog obrazovanja (RZS, 2023). Slično je bilo i u periodu kada su rađale decu, s tim da je veći udeo bio ispitanica koje su završile srednju školu 49,6% nego onih sa završenim fakultetom kojih je bilo 32,6%. Ispitanica koje su u vreme rađanja završile osnovnu školu, bilo je ukupno 32,6%.

⁶ Više o celokupnom projektu i istraživanjima koja su u okviru njega obavljena, vidi: Vesković Anđelković, 2024.

U pogledu materijalnog položaja 78,8% ispitanica ga je ocenilo kao dobar, dok 12,3% njih ocenjuje svoj materijalni položaj kao loš, a 8,6% njih kao odličan. U periodu rađanja dece, svoj materijalni položaj je ukupno 69,5% ispitanica ocenilo kao dobar, 15,8% kao loš, a 11,7% kao odličan. U periodu sprovođenja istraživanja, ukupno 71,2% ispitanica je bilo zaposleno, dok su ostale 28,8% njih izdržavana lica. U vreme rađanja, 53,7% je bilo zaposleno, dok je ostalih 46,3% pripadalo izdržavanim licima. Više od polovine njih živi u nuklearnoj porodici koju čine one, partner i dete/deca (zajednička ili od nekog od njih iz prethodnog partnerskog odnosa), ukupno 63,6%. Ukupno 23,8% živi u proširenom domaćinstvu, dok 7,4% živi u samačkom domaćinstvu, a 5,1% samo sa partnerom (deca su odrasla pa žive u posebnom domaćinstvu).

Prilikom analize podataka, korišćena je deskriptivna statistika uz statističke tehnike za ispitivanje korelacije dve i više varijabli. Kako bismo izbegli ispitivanje korelacije svih faktora pojedinačno i broja rođene dece, odlučili smo se za formiranje modela binarne logističke regresije koji pokazuje postojanje i stepen korelacije. Oblik modela je:

$$\log P_i / P_j = Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \beta_6 X_6 + \beta_7 X_7 + \beta_8 X_8$$

Elementi modela su zavisna promenljiva: Y – dihotomna kategorijalna varijabla u kojoj ispitivanu kategoriju (i) čine ispitanice koje imaju jedno dete, dok referentnu kategoriju (j) čine ispitanice koje imaju dvoje i više dece. β_0 je konstanta, a ostali elementi se odnose na nezavisne dihotomne varijable za koje se ispituje uticaj:

X1 – bračni status ispitanica u periodu rađanja gde se ispitanice koje su živele u braku posmatraju u odnosu na ispitanice koje nisu živele u braku kao referentna kategorija

X2 – obrazovanje ispitanica gde se ispitanice koje su u periodu rađanja završile srednju školu posmatraju u odnosu na ispitanice koje su bile sa završenom osnovnom školom i ispitanice koje su bile sa završenim fakultetom kao referentna kategorija

X3 – starost ispitanica u vreme istraživanja gde se ispitanice starije od 41 godina posmatraju kao referentna kategorija u odnosu na ispitanice starosti između 20 i 40 godina

X4 – starost ispitanice prilikom rođenja prvog deteta, gde se grupa ispitanica koje su rodile dete pre svoje dvadesete godine posmatra kao referentna u odnosu na ispitanice koje su prvo dete rodile između 21 i 30 godina i ispitanice koje su u trenutku rađanja svog prvog deteta bile starije od 31 godine.

X5 – radni status ispitanica u periodu rađanja gde se one koje su zaposlene posmatraju u odnosu na one koje su izdržavana lica kao referentna kategorija

X6 – materijalni status ispitanica u periodu rađanja gde se one koje svoj položaj ocenjuju kao dobar posmatraju u odnosu na one koje ga ocenjuju kao loš i ispitanice koje svoj materijalni položaj ocenjuju kao odličan kao referentna kategorija

X7 – pomoć oko odgajanja dece, gde se ispitanice koje imaju pomoć posmatraju kao referentna kategorija u odnosu na one koje nemaju pomoć ili je imaju povremeno

X8 – značaj vrtića gde se ispitanice koje su vrtić ocenile kao veoma korisnim posmatraju u odnosu na ispitanice koje smatraju da im vrtić nije bio od koristi, pa su morale da angažuju dodatnu pomoć ili odsustvuju sa posla i ispitanice koje nisu radile pa su same brinule o deci kao referentna kategorija.

β_1 – parametar uticaja faktora bračnog statusa ispitanice u vreme rađanja

β_2 – parametar uticaja faktora obrazovanja ispitanice

β_3 – parametar uticaja faktora starosti ispitanice u vreme istraživanja

β_4 – parametar uticaja starosti ispitanice prilikom rađanja prvog deteta

β_5 – parametar uticaja faktora radnog statusa ispitanice u vreme rađanja

β_6 – parametar uticaja faktora materijalnog statusa ispitanice

β_7 – parametar uticaja faktora postojanja pomoći oko dece

β_8 – parametar uticaja faktora značaja vrtića prilikom odgajanja dece

REZULTATI I DISKUSIJA

Operacionalizacija navedenih socio-demografskih karakteristika u modelu je izvršena preko pitanja o starosti ispitanica, obrazovanja, bračnog statusa, radnog statusa i materijalnog položaja, dok smo faktore potencijalnog uticaja sredine, odnosno kontekstualnih faktora, operacionalizovali preko pitanja o značaju vrtića za odgajanje dece i pomoći od strane roditelja, odnosno nekog člana familije.

Za početak, možemo reći da trećina ispitanica, njih 30,5% (306 ispitanica) ima jedno dete, dok ostalih 69,5% (632 ispitanice) ima dvoje i više dece. Kod žena koje su obuhvaćene uzorkom, prosek rađanja prvog deteta je 25,1 godina. Ispitanica koja je najranije rodila prvo dete je tada bila stara svega 16 godina, a najstarija je u vreme rađanja prvog deteta imala 42 godine. Godine rađanja prvog deteta ne predstavljaju kategoričku, već neprekidnu varijablu, te smo je kao takvu izdvojili iz modela i pojedinačno ispitali korelaciju sa

brojem rođene dece⁷. Niži prosek rađanja prvog deteta teorijski obećava i veći broj dece, što smo pokušali da ispitamo testiranjem korelacije između godina rođenja prvog deteta i broja dece koji su ispitanice navele. Analiza pokazuje vrednost Spirmanovog koeficijenta $p=-0,23$, što znači da je jačina korelacije srednjeg intenziteta, ali da se uočava da se žene koje rađaju prvo dete u ranijim godinama života u većoj meri odlučuju na veće porodice. Vreme rađanja prvog deteta, u skladu su sa ranijim istraživanjima, ali i dobijenim rezultatima i nalazi se u negativnoj korelaciji sa brojem rođene dece – što je manje godina ispitanica imala u vreme rađanja prvog deteta, to je više dece i rodila. Pretpostavljamo da izostaje korelacija jačeg intenziteta među ovim varijablama usled međuzavisnosti sa drugim faktorima, a prvenstveno mislimo na materijalni položaj i kontekstualne faktore koji su odlučujući za rađanje. Naime, analizom podataka prikupljenih u drugom istraživanju kvalitativnog tipa koje je imalo isti cilj (Ђобић & Весковић Анђелковић, 2018), došli smo do nalaza da se najmlađe ispitanice nalaze u najtežem socijalnom položaju, prvenstveno u pogledu materijalne situacije i ekonomske aktivnosti te stoga su u velikoj meri prinuđene da se oslanjaju isključivo na porodične resurse. U takvoj situaciji se samo mali broj njih odluči da nastavi sa rađanjem. Još jedan podatak koji smo dobili je da je u slučaju žena koje rano postaju majke reč pretežno o izvanbračnom rađanju, što često implicira i odsustvo podrške partnera i oslanjanje samo na resurse primarne porodice. Sve to je u negativnoj korelaciji sa rađanjem narednog deteta (Ђобић & Весковић Анђелковић, 2018).

Korelaciju ostalih varijabli smo testirali preko opisanog modela binarne logističke regresije. Testiranje modela ukazuje na to da on objašnjava između 16,7% (Cox & Snell R je 0,167) i 23,6% (Nagelkerke R je 0,236), ukupne varijanse zavisne promenljive. Pri tome, model ispravno klasifikuje ukupno 69,5% slučajeva, uz 5 stepeni slobode. Na osnovu analize, što se vidi na Tabeli 1, možemo reći da se nisu svi prediktori u modelu pokazali značajni, što ukazuje i na odstupanje rezultata u odnosu na teorijsku pretpostavku važnosti svih navedenih faktora za odluku ispitanice da rodi dvoje i više dece. Naime, prilikom analize su se kao značajni prediktori pokazali godine starosti ispitanice (transformisane u kategoričku dihotomnu varijablu), njen bračni status, starost ispitanice prilikom rađanja prvog deteta (takođe transformisane u kategoričku varijablu), i ocena značajnosti vrtića za usklađivanje rada i roditeljstva. Prediktori za koje smo na osnovu teorijskog okvira pretpostavili da će se pokazati kao značajni, ali nisu, jesu materijalni položaj ispitanice, obrazovanje, njen radni status i to da li je imala pomoć u periodu odgajanja dece ili nije. Nepostojanje korelacije između materijalnog položaja i broja rođene dece, s jedne strane razumemo kao posledicu proizvoljnog ocenjivanja sopstvenog materijalnog položaja od strane

⁷ Kasnije će biti prikazana i u okviru modela, ali nakon transformacije u kategoričku varijablu.

ispitanice. Dakle, ostaje otvoreno pitanje da li bi objektivniji kompozitni indeks materijalnog položaja koji ovom prilikom nismo formirali usled nedostatka podataka o primanjima dao drugačije rezultate. S druge strane, prema ekonomskoj teoriji rađanja, bolji materijalni položaj ujedno znači i uvećanje troškova odgajanja dece, te stoga ne implicira da će se imućniji roditelji odlučiti na rađanje većeg broja dece. Slično je i sa radnim statusom s obzirom da ne možemo da imamo uvid u značaj drugih faktora za koje se pretpostavlja da sa njim u kombinaciji stoje u korelaciji sa rađanjem⁸.

Najjači prediktor jeste starost ispitanice prilikom rađanja prvog deteta, čime se potvrđuje podatak koji smo već dobili direktnim testiranjem korelacije varijabli, ali se potvrđuju i nalazi dosadašnjih istraživanja da pomeranje proseka godina rađanja prvog deteta utiče na smanjenu stopu fertiliteta. Količnik verovatnoće referentne grupe, odnosno žena koje su najranije rodile svoje prvo dete (pre dvadesete godine) u odnosu na starije ispitanice koje su prvo dete rodile u trećoj deceniji je 8,027, što nam govori da ispitanice koje su bile mlađe od dvadeset godina kada su rodile prvo dete preko osam puta češće imaju dvoje i više dece u odnosu na žene koje rađaju nakon svoje dvadesete godine. Takođe, količnik verovatnoće od 4,384 kazuje i da ispitanice koje su bile najmlađe kada su rodile prvo dete više od četiri puta češće rađaju dvoje i više dece u odnosu na ispitanice koje su prvo dete rodile u četvrtoj deceniji. Ova manja učestalost kod žena koje su prvo dete rodile u trećoj deceniji u odnosu na žene koje rađaju u četvrtoj deceniji, može se objasniti kraćim razmakom između rađanja kod žena koje kasnije rađaju usled potrebe da na neki način nadoknade godine kada nisu rađale i tako rode željeni broj dece. S druge strane, u tom periodu su žene i završile sa procesom obrazovanja, a većina njih je i izgradila karijeru. One su u većoj meri od mlađih žena stekle ekonomsku i stambenu nezavisnost od primarne porodice, te stoga se lakše i odlučuju na rađanje višeg reda.

⁸ Manjkavost kvantitativnog istraživanja se ogleda baš u nedostatku kvalitativnih odgovora. U ovom slučaju konkretno nedostaje doživljaj ispitanica koji se odnosi na mogućnost usklađivanja rada i roditeljstva. Dakle, ne postoje podaci o odnosu poslodavaca, mogućnosti napredovanja u periodu odgajanja deteta, zdravstveno stanje deteta koje utiče na učestalost odsustva sa posla, kao ni sa postojanjem pomoći koje dobijaju od porodice i prijatelja. Na drugom mestu (Vesković Anđelković, 2024) gde su ovi podaci ukršteni sa podacima dobijenim putem intervjua, pokazalo se da radni status žene ima uticaj na rađanje višeg reda, ali samo posmatran zajedno sa navedenim faktorima koje nije moguće prikazati pomoću kvantitativnih tehnika.

Tabela 1. Osnovni statistički pokazatelji za model binarne logističke regresije

Parametri	Broj ispitanica	B	Sig.	Količnik verovatnoće	Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće	
					Donja granica	Gornja granica
Bračni status u vreme rađanja (udate)	807	0,961	0,000			
van braka	191			2,614	1,796	3,805
Obrazovanje (srednja škola)	414		0,094			
osnovna škola	180	0,360	0,044	1,434	1,009	2,037
viša škola ili fakultet	400	0,049	0,850	1,050	0,630	1,753
Starost (41+)	538	1,811	0,000	6,116	4,318	8,663
mlađe od 40	460					
Radni status (zaposlene)	536	-0,045	0,819	0,956	0,653	1,401
izdržavana lica	462					
Materijalni status u vreme rađanja (dobar)	785		0,337			
loš	123	0,402	0,142	1,495	0,874	2,559
odličan	90	0,409	0,250	1,506	0,749	3,026
Pomoć oko odgajanja dece (ima)	549		0,744			
nema	252	-0,056	0,781	0,945	0,636	1,405
ponekad	197	-0,183	0,463	0,918	0,511	1,358
Vrtić (značajan za odgajanje dece)	401		0,007			
nije od značaja, česta odsustva	208	0,520	0,002	1,884	1,257	2,823
nije dete išlo u vrtić	391	0,225	0,219	1,301	1,301	1,979
Starost ispitanice prilikom rađanja prvog deteta (mlađa od 20 godina)	181		0,000			
Između 21 i 30 godina	685	2,083	0,000	8,027	4,370	14,742
Starije od 31 godinu	132	1,478	0,000	4,384	2,804	6,855
Konstanta	998	-3,165	0,000			

Izvor: Proračun autorke

Godine ispitanice u vreme istraživanja su se takođe pokazale kao jak prediktor, s obzirom da je količnik verovatnoće 6,116 što ukazuje na rezultat da ispitanice koje su starije od 41 godina preko šest puta češće imaju dvoje i više dece od mlađih ispitanica. Ovaj rezultat je i očekivan s obzirom da su žene koje se nalaze u poznijim godinama života imale više vremena za

veći broj rađanja. Prilično značajnim se pokazao faktor bračnog statusa sa količnikom verovatnoće od 2,614 što nam sugerise da ispitanice koje su u braku nešto češće nego dva puta imaju dvoje i više dece. Porodica shvaćena u tradicionalnom smislu je izvor svih vrsta kapitala, te stoga stabilan brak uz moguću ravnopravnu ulogu među polovima predstavlja značajan motiv za rađanje većeg broja dece. Žene koje su zadovoljne odnosom sa partnerom koji podrazumeva i njegovo učešće u obavljanju svakodnevnih obaveza u kući i oko dece, pokazuju tendenciju za formiranje većih porodica (Bobić & Lazić, 2015; Бобић & Весковић Анђелковић 2018).

Što se tiče institucionalnog faktora operacionalizovanog preko pitanja o značaju vrtića, bitna razlika se pokazala kod ispitanica koje su ga ocenile kao značajan i onih koje su i pored ovog vida institucionalne pomoći morale da angažuju dodatnu pomoć ili same odsustvuju sa posla. (Ne)dostupnost vrtića, usled ograničenih kapaciteta posledica je nerazvijenosti politika usmerenih na brigu i negu dece i nedovoljnog ulaganja u predškolsko obrazovanje. U nekim beogradskim opštinama, na primer, potražnja za vrtićima je ove godine bila čak od tri do četiri puta veća od kapaciteta koji su na raspolaganju (Danas, 2025). Bez obzira na realno smanjen natalitet, ovakva situacija se konstantno ponavlja iz godine u godinu. S druge strane, uslovi u predškolskim ustanovama su vrlo ograničeni usled nedostatka prostornih kapaciteta (što je i posledica toga da se primi više dece nego što je predviđeno), te boravak u grupi utiče i na lakše širenje virusa naročito tokom prelaznih godišnjih doba. U oba slučaja, problemi institucionalnog obezbeđivanja čuvanje dece usled toga što ne pružaju potpunu podršku utiču na organizaciju vremena majke, prvenstveno na njeno poslovno angažovanje, što na dalje utiče i na porodične finasije, ali i na njeno opšte zadovoljstvo usled nedostatka slobodnog vremena. U takvoj situaciji, gde majka ostaje sa detetom ili zbog toga što dete nije dobilo mesto u vrtiću ili zbog neadekvatnih uslova, smanjena je verovatnoća da će se par, a prvenstveno žena, odlučiti da iskustvo rađanja i odgajanja male dece ponove. Međutim, u analizi se razlika se nije pokazala između ispitanica kojima je vrtić pomogao u usklađivanju rada i roditeljstva i onih koje nisu radile, te stoga bile uz dete u predškolskom uzrastu ($p=0,219$). Uz ogradu koju postavljaju mogućnosti kvantitativnog istraživanja u smislu izostanka dubljeg ispitivanja uticaja različitih faktora, možemo reći da nam ovaj podatak pokazuje i da odsustvo napetosti između potrebe za profesionalnom realizacijom žene i njenog privatnog života ima veliki uticaj na veličinu porodice. Ipak, ostavljamo mogućnost generalnog nezadovoljstva jednog broja žena koje su usmerene jedino na privatnu sferu, pa će im odustajanje od rađanja višeg reda, omogućiti da izađu na tržište rada bar kada to jedno dete poraste. Ovu pretpostavku izvodimo iz pomenutog kvalitativnog istraživanja koje je dublje ušlo u emotivnu stranu uslovne „zarobljenosti“ žene u sferu porodice (Vesković Anđelković, 2024).

Ono što iznenađuje jeste odsustvo značajnosti neformalne pomoći, s obzirom da je na drugom mestu (Vesković Anđelković, 2024) na osnovu podataka prikupljenih intervjuima pokazano da je ovaj faktor često odlučujući prilikom planiranja veličine porodice usled toga što predstavlja osnov za jednostavnije kombinovanje roditeljstva i poslovnog, ali i privatnog života žene. Kao što je gore već rečeno, u Srbiji su na snazi profamilističke populacione politike, što implicira i prepuštanje nege i brige o porodici članovima familije. Kako se ovim politikama podrazumeva da problem zbrinjavanja dece više pada na organizaciju unutar porodice, očekivalo se i da angažovanje starijih generacija ima veću ulogu u odluci na dalje rađanje. Međutim, čini se da je višestruka razapetost tzv. „sendvič generacija“, dovela do toga da bake ne mogu u punoj meri da se posvete unucima. Njihove obaveze na poslu kao i obaveze prema ostarelim roditeljima ostavljaju prostora za svega nekoliko sati angažovanja nedeljno. To dalje utiče da ta pomoć ne rešava napetost roditelja prilikom usklađivanja privatnog i profesionalnog života, pošto pomoć u vremenskom smislu nije dovoljna. Strategija kojoj se najčešće pribegava jeste odustajanje od daljeg rađanja. Ovo potvrđuje i analiza korelacije broja sati koje su ispitanice imale ovu vrstu pomoći i broja rođene dece, gde se pokazuje postojanje veze među ovim varijablama koja je srednje jačine, Spirmanov koeficijent je $p=0,26$. Shodno tome, možemo zaključiti da što je više sati ispitanica imala pomoć, uglavnom od svojih ili partnerovih roditelja, to se lakše odlučuje za više dece.

Na kraju, napomenuli bismo još jedan zanimljiv podatak iz istraživanja koji ukazuje na savremeni način organizovanja partnerskog i porodičnog života u Srbiji gde je veoma česta pojava da parovi stupaju u brak tek sa rođenjem deteta što pokazuje da je kohabitacija kod nas često shvaćena kao „brak na probu“. U metodološkom delu smo pokazali da je najveći deo ispitanica u braku. Analiza prikupljenih podataka očekivano pokazuje da se bračni status menja sa rođenjem deteta. Kvantitativno izraženo, oko dve trećine ispitanica koje su bile neudate pre rađanja deteta ili su živele u kohabitaciji, njih 62,7%, nakon rađanja deteta su stupile u brak. Dakle, partnerstvo u Srbiji ide u korak sa transformacijama karakterističnim u zapadnim zemljama uz očuvano visoko vrednovanje braka. S druge strane, jednoroditeljske porodice koje su posledica druge demografske tranzicije, u Srbiji postaju sve zastupljenije. U našem uzorku 35,1% ispitanica je nakon rođenja deteta ostalo samo, što na dalje može da bude od velikog značaja za zaustavljanje rađanja.

ZAKLJUČAK

Nakon analize iznetih podataka, najopštiji zaključak bi mogao biti da broj rođene dece prvenstveno zavisi od nekoliko faktora na individualnom nivou od kojih se posebno ističe starost ispitanice prilikom rađanja prvog deteta. Podatak da je veća verovatnoća da će žena roditi više dece ukoliko sa rađanjem počne u ranijim godinama svog života, potvrđuje i opšte usvojenu hipotezu da je pomeranje prosečne starosti prilikom rađanja prvog deteta u mnogome uticalo na smanjenu stopu fertiliteta. Stoga bi fenomen odlaganja rađanja prvog deteta uz mogućnost sve češće zastupljenog svesnog odustajanja od rađanja ipak trebalo priključiti faktorima smanjene stope fertiliteta u Srbiji. Ovaj fenomen kasnog rađanja prvog deteta je izazvao zabrinutost i u mnogim evropskim zemljama. Pokazalo se i da u Srbiji nije značajno zastupljeno ubrzano rađanje, te je stoga potrebno vreme za rađanje dece višeg reda, što se u našem istraživanju pokazalo time da starije ispitanice imaju više dece. Međutim, pokazalo se da ispitanice koje su rodile prvo dete u četvrtoj deceniji imaju blagu tendenciju da nadoknade rađanje što se ogleda u rođenju više dece u odnosu na žene koje su prvo dete rodile u trećoj deceniji života.

Ono što još potvrđuju podaci istraživanja jeste da je i brak važna komponenta u odluci na rađanje. Brak je visoko vrednovan, na šta ukazuje činjenica da je najzastupljenija porodična forma u Srbiji uprkos sve širem praktikovanju kohabitacije i drugih alternativnih formi partnerstva. Uz to, brak pruža osećaj sigurnosti i podrške pojedincu, što ga je i učinilo prilično održanom formom tokom najtežih godina tranzicije i ratova u Srbiji. Ova sigurnost uz pretpostavljenu raspodelu obaveza prema domaćinstvu, razume se i kao motiv formiranja većih porodica. Ono što je važno napomenuti jeste da istraživanje pokazuje i značajan udeo razvoda nakon rađanja, te nastavak rađanja postaje upitan.

Sa druge strane, pokazalo se da materijalni položaj i obrazovanje nisu od značaja. S obzirom da se ovaj rezultat direktno kosi sa ekonomskom teorijom fertiliteta, jedino ga možemo razumeti u smislu izmene cene roditeljstva u skladu sa položajem pojedinca, odnosno da cena deteta raste sa višim položajem roditelja, pa se položaj na ekonomskoj lestvici ne može posmatrati kao važan faktor u pogledu broja dece u porodici. S druge strane, s obzirom na opštu zaposlenost žena, njihovu angažovanost u domaćinstvu gde se ne pravi razlika u odnosu na obrazovanje, značaj ovog faktora postaje sve manji kada je rađanje u pitanju. Ukoliko ne postoje drugi faktori koji će ublažiti teret roditeljstva, ostaje potpuno nevažno koji je stepen obrazovanja majka stekla.

U pogledu institucionalnih faktora, operacionalizovanih preko pitanja o značaju vrtića, možemo reći da je on veoma važan i to može da bude bitna

poruka za kreatore javnih politika prema porodici da sredstva usmere kako na povećanje kapaciteta za smeštaj predškolske dece, tako i da se više ulaže u kvalitet u smislu zapošljavanja kvalifikovanih kadrova i obezbeđivanja uslova za rad. Pri tome treba imati na umu da pored problema smeštajnih kapaciteta u vrtićima, vaspitačice, iako su veoma vične i motivisane da rade sa decom, imaju problem nedostatka sredstava i prostora za realizaciju aktivnosti, čime se gubi obrazovni potencijal ovih ustanova. Ulaganje u predškolsko obrazovanje u smislu izgradnje vrtića ili adaptacija već postojećih objekata nasleđenih iz perioda kada je natalitet bio znatno viši, prvenstveno škola, uz zapošljavanje kvalifikovanih kadrova značajno bi doprineli uspostavljanju ravnoteže između rada i roditeljstva. Tome treba dodati i programe namenjene zbrinjavanju dece nižih razreda osnovne škole, što je takođe izazov za roditelje.

Problem sa institucionalnom mrežom podrške uglavnom se rešava korišćenjem kapaciteta starijih generacija. Međutim, analiza podataka prikupljenih u ovom istraživanju u prvi mah, pokazuje da ovaj faktor združen sa ostalima nije značajan. Dalja analiza je pokazala da važnost ove komponente zavisi od broja sati koliko su starije generacije na raspolaganju, što opet može biti poruka za donosiocima odluka. Naime, veća potreba za radnom snagom i pomeranje granice penzionisanja čine da starije generacije budu višestruko opterećene, te stoga manje angažovane oko unučića. S druge strane, projekcije ukazuju na sve intenzivnije starenje, što će učiniti da čak i po četiri generacije budu međusobno povezane i da se oslanjaju na međugeneracijsku solidarnost. U tom lancu, najveći teret pada na „sendvič generacije“ koje nose teret radnog angažovanja, pomoći deci i ostarelim roditeljima. Stoga je upravo podrška njima u okviru populacionih politika najznačajnija u podsticanju međugeneracijske saradnje, a samim tim i njihovog intenzivnijeg uključivanja u odgajanje unučića. Donošenje nekih mera podrške u tom smeru, poput odobrenih odsustva zarad angažovanja oko najmlađih i najstarijih, produženi godišnji odmori, njihova subvencija i pravna podrška na radnim mestima, dala bi im više prostora za angažovanje oko drugih.

Naposletku, čini se da neke oblike ponašanja generacija koje su sada u periodu predodređenom za rađanje ne možemo menjati. Težnja ka samoostvarivanju, životu u zajednici koja je obeležena uzajamnim poverenjem i visokim kvalitetom odnosa uz onoliki broj dece koliko je to moguće obezbediti raspoloživim resursima roditelja, tekovina su savremenog sveta i karakterišu društva koja su prošla kroz Drugu demografsku tranziciju. S druge strane, poznavajući determinante fertiliteta otvara se prostor za intervencije zajednice u cilju podrške parovima koji žele velike porodice. To nije nova stvar. Mnoge strategije i akcioni planovi koji su bili na snazi, ukazuju na postojanje svesti o potrebnoj podršci rađanju. Međutim,

ostaje da razmišljamo o primeni usvojenih dokumenata i istrajnosti u cilju stvaranja podsticajnog okruženja za veći natalitet u budućnosti.

LITERATURA

- Avramov, D. (1993). *Pojedinac, porodica i stanovništvo u raskoraku*, Beograd: Naučna knjiga
- Babović, M. (2020). Ko plaća cenu neplaćenog kućnog rada i kako se prema tom pitanju odnose evropska i domaća levica?. *Antropologija*, 20(1-2), 133-152.
- Blagojević Hjuson, M. (2013). *Rodni barometar u Srbiji. Razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN Women
- Bobić, M. & Vesković Anđelković, M. (2025). *Brak i porodica u raskoraku*. Beograd: RZS
- Bobić, M. & Vesković Anđelković, M. (2020). Intergenerational solidarity in care: A case study in Serbia.. *Stanovništvo*, 58(2), 1-24. <https://doi.org/10.2298/STNV2002001B>
- Бобић, М. & Весковић Анђелковић, М. (2018). Социо-психолошка цена рађања у Србији и политички одговор. *Зборник Матице Српске за друштвене науке*, 167(1), стр: 345 – 355.
- Bobić, M. (2018). Transition to Parenthood: New Insights Into Socio-Psychological Costs of Childbearing, *Stanovništvo*, 56(1), 1-25. <https://doi.org/10.2298/STNV180403003B>
- Bobić, M., Vesković Anđelković, M. & Kokotović Kanazir, V. (2016). *Studija o spoljnim i unutrašnjim migracijama građana Srbije sa posebnim osvrtom na mlade*, Beograd: IOM
- Bobić, M. & Lazić, S. (2015). Prakse u svakodnevnom životu bračnih parova na početku roditeljstva, U: Spasić, I. & Labaš, S.D. (urd.). *Politike roditeljstva: iskustva, diskursi, institucionalne prakse*, Beograd: ISI
- Bobić, M. & Vukelić, J. (2011). Deblokada „druge demografske tranzicije“?, *Sociologija*, 2, 149-176.
- Bobić, M. (2010). Partnerstvo kao porodični podsistem. U: Milić, A., S. Tomanović, Ljubičić, M., Sekulić, N., Bobić, M. & Miletić – Stepanović, V. (urd.). *Vreme porodica. Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*, 115–145. Beograd: Institut za sociološka istraživanja,
- Бобић, М. (2004). Трансформације брака – стратегије конзервирања и одлагања промена, У: Милић, А. (ур.). *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневица Србије на почетку трећег миленијума*, 377–404. Београд: ИСИ,
- Eurostat (2022). *Population structure indicators*. Luxembourg; Statistical office of the European Union
- Fokkema, T. & Esveldt, I. (2008). Motivation to have children in Europe. In: Höhn, C., Avramov, D. & Kotowska, I. (Eds.). *People, Population Change and Policies: Lessons from the Population Policy Acceptance Study*. 141-155. Berlin: Springer
- Frejka, T. (2012). The role of contemporary childbearing postponement and recuperation in shaping period fertility trends. *Comparative Population Studies*, 36(4), 959–994. <https://doi.org/10.12765/CPoS-2011-20>.

- Komesarijat za izbeglice i interno raseljena lica, KIRS (2024). *Migracioni profil Republike Srbije za 2023. godinu*. Beograd: Vlada Republike Srbije
- Lutz, W. (2014). A Population Policy Rationale for The Twenty-First Century. *Population and Development Review*, 40(3), 527-544. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00696.x>
- Lukić, V. & Nikitović, V. (2004). Refugees from Bosnia and Herzegovina: A Study of Refugee Selectivity, *International Migration*, 42(2), 85-110.
- Mirić, N. (2019). Razlike u fertilitetu između žena sa i bez tercijalnog obrazovanja u Srbiji, *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, 170(2), 245-257. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1970245M>
- Ni Brolchâin, M. & Beaujouan, È. (2012). Fertility postponement is largely due to rising educational enrolment. *Population Studies*, 66(3), 311–327. <https://doi.org/10.1080/00324728.2012.697569>. Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3479627/pdf/rpst66311.pdf>, Pristupljeno: 8. 9. 2025.
- Nikitović, V. (2022). Višeslojna priroda depopulacije u Srbiji – noviji trendovi i izgledi. U: Vuković, D. (ur.). *Ljudski razvoj kao odgovor na demografske promene, Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju – Srbija 2022*. 53-72. Beograd: UNDP, UNFPA.
- Nikitović, V. (2019). *U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji*, Beograd: Institut društvenih nauka
- Petrović, M. (2011). Promene bračnosti i porodičnih modela u postsocijalističkim zemljama: zakasnela i nepotpuna ili specifična druga demografska tranzicija?. *Stanovništvo*, 49(1), 53–78. <https://doi.org/10.2298/STNV1101053P>
- Rašević, M. (2025). *Ka razumevanju krize rađanja u Srbiji*. Beograd: RZS
- Rašević, M. (2018). Kriza rađanja u Srbiji, noviji uvidi. U: Kostić, V., Đukić Dejanović, S. & Rašević, M. (urd.). *Ka boljoj demografskoj budućnosti Srbije*, 24-51. Beograd: SANU i IDN
- Rašević, M. & Vasić, P. (2017). Obrazovanje kao faktor fertiliteta i populacione politike u Srbiji, *ANNALES*, 27(3), 599 – 610.
- RZS (2023). *Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost*, Beograd: RZS, Dostupno na: <https://stat.gov.rs/sr-cyrl/publikacije/publication/?p=15314&tip=4>, Pristupljeno: 3.10.2025.
- RZS (2022). *Prvi rezultati popisa stanovništva, domaćinstava i stanova*, Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/HtmlL/G20221350.html>, Pristupljeno 3.10.2025.
- Stanojević, D. (2022). Odgovor na izazov depopulacije iz perspektive porodičnog života – da li je moguće uskladiti rodne uloge i dostići željeni broj dece?, U: Vuković, D. (ur.). *Ljudski razvoj kao odgovor na demografske promene. Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju – Srbija 2022*, 73-96. Beograd: UNDP, UNFPA. Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3479627/pdf/rpst66311.pdf>, Pristupljeno dana: 8.9.2025.
- Stojilković Gnjatović, J. N. (2023). Age structure of the population of Serbia: What changes were recorded in the censuses in 2002, 2011 and 2022?. *Sociološki pregled*, 57(3), 792–822. <https://doi.org/10.5937/socpreg57-45982>

- Sobotka, T. (2017). Post-transitional Fertility: Childbearing Postponement and the Shift to Low and Unstable Fertility Levels, Rostock/Germany, Max Planck Institute for Demographic Research, *MPIDR Working Paper WP-2016-012*, HFD RR-2016-001, Dostupno na: <https://www.humanfertility.org/Research/Reports>, Preuzeto 7. 9. 2025.
- Tomanović, S., Stanojević, D. & Ljubičić, M. (2016). *Postajanje roditeljem u Srbiji. Sociološko istraživanje tranzicije u roditeljstvo*, Beograd:ISI
- Vasić, P. (2021). Childbirth postponement and age-related infertility in Serbia, *Facta Universitatis*, 20(2), 97-111. <https://doi.org/10.22190/FUPSPH2102097V>
- Veljović, R. (2017). Odlaganje rađanja – referentni okvir motivacionog sistema, *Demografija*, 14, 47 – 63.
- Vesković Anđelković, M. (2024). *Međugeneracijska solidarnost kao odgovor na savremene demografske izazove*. Beograd: ISI
- Vlada Republike Srbije (2018). *Strategija podsticanja rađanja. Službeni glasnik RS br. 55/5, 71/5*. Preuzeto sa: <https://www.minbpd.gov.rs/strategija-podsticanja-radjanja>
- UN (2022). *Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing*. New York, United Nations
- UN (2019). *World Population Prospects; Key findings and advanced tables*. New York: United Nations
- Internet izvori:*
- Danas (2025, 10. maj) *SRCE: Nema mesta u beogradskim vrtićima*, Danas. Preuzeto sa: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/srce-nema-mesta-u-beogradskim-vrticima/>

SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF WOMEN AND SUPPORT SYSTEMS AS A POTENTIAL DETERMINING FACTORS OF THE FERTILITY LEVEL IN SERBIA

Milica VESKOVIĆ ANĐELKOVIĆ

SUMMARY

The aim of this paper is to examine, based on data collected through field survey research, the significance of women's socio-demographic characteristics and the institutional and informal support systems in child-rearing for women's decision to have higher-order births. Childbearing has far-reaching consequences—not only does it affect population size, but it also shapes the age structure, a crucial factor in assessing a country's future prosperity. On a personal level, childbirth is an important life event and significantly affects many aspects of life, making them more complex once people become parents. In Serbia, the phenomenon of insufficient childbearing has persisted for more than a decade, prompting local researchers to analyse the influence of various possible factors that may serve as a deterministic basis for fertility. In line with established fertility theories and findings from studies of this phenomenon in Western countries facing similar issues, research conducted in Serbia has shown that the socio-demographic characteristics—primarily those of mothers—are significantly correlated with the number of children they will have. However, in such analysis, it is also important not to overlook key contextual factors such as formal and informal support for mothers, which, theoretically, may play a substantial role in family size planning. Therefore, in constructing the data collection instrument, we operationalised all relevant socio-demographic characteristics and support systems associated with the number of children, in order to examine their correlation and potentially identify a deterministic basis for fertility. The central hypothesis posits a positive correlation between the number of children born and the respondent's current age, education level, employment status, marital status, and satisfaction with informal and institutional support in child rearing. Conversely, a negative correlation is expected with the age at which a woman had her first child—that is, women who had their first child later are expected to have fewer children overall. To examine the correlation among these factors, we created a binary logistic regression model that shows both the presence and strength of these correlations. The analysis identified the following as significant predictors: the respondent's age (transformed into a dichotomous categorical variable), marital status, age at first childbirth (also transformed into a dichotomous

categorical variable), and the perceived importance of kindergartens in balancing work and parenting. Predictors that were expected—based on the theoretical framework—to be significant but turned out not to be, include the respondent's material status, education level, employment status, and whether or not she received help during the child-rearing period. Regarding the importance of informal support, when this factor was isolated from the model and operationalised through the number of hours that older generations were involved, the results showed that such help does indeed matter. The more help women receive, the more satisfied they are with parenthood and the more likely they are to choose to repeat the experience. In conclusion, while childbearing is ultimately an individual decision influenced by numerous personal factors, the community—through the support it provides—can significantly contribute to the decision to have a larger family.

Keywords: childbearing, individual characteristics, institutional support, informal support systems